

Boekbesprekingen

Dekker, Gerard (2013), *De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de gereformeerde kerken in perspectief*, Barneveld: Uitgeverij Vuurbaak, (ADChartasreeks nr. 23), pp. 120, ISBN 9789055604760, € 19,90; Lieburg, Fred van (2012), *Jeugdwerk met een watermerk. De hervormd-gereformeerde jeugdbeweging 1910 – 2110*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, pp. 511, ISBN 9789023926276, € 29,90; Schuman, Niek (2012), *Mijn jaren van geloven. Voorgoed verleden, blijvend visioen*, Zoetermeer: Meinema, pp. 348, ISBN 9789021143095, €25,00; Vries, Huib de (2012), *Eredienst aan huis. De verrassende wereld van thuislezers en gezelschapsmensen*, Apeldoorn: Uitgeverij De Banier, pp. 240, ISBN 978903363307, € 14,90; Zondag. *Glossy over geloof & zin* (2012), Utrecht: Uitgeverij Kok, pp. 99, ISBN 9789043520683, € 7,95.

De *Heidelbergse Catechismus* (HC), ‘veelgeprezen en verguisd’, bestaat 350 jaar. In 52 ‘zondagen’ wordt in vraag- en antwoordvorm de gereformeerde leer weergegeven. Tientallen generaties gereformeerden werden er op catechisatie in onderwezen. Het was vaak een kwelling voor de predikant, die de veelal ongeïnteresseerde jongeren uitleg gaf, net als voor de catechisanten die moeite hadden met het memoriseren van de in archaïsch Nederlands geformuleerde vragen en antwoorden. Verder werd in de tweede zondagdienst meestal uit de HC gepreikt. Die werd voor het merendeel door vrouwen bezocht, die ’s morgens niet onder de preek konden zitten omdat ze voor de jongsten en het zondagse middagmaal moesten zorgen. Vrouwen waren waarschijnlijk de grotere kenners van de HC.

In Hijme Stoffels’ tijd in Den Haag gebruikten ze de HC niet meer, maar een methode van Kuitert: ‘die kocht symbolisch een ijsje op zondag, en trok daarmee een heel bouwwerk van gereformeerde zeden en gewoonten uit zijn voegen. De zondagsinvulling veranderde en de catechismusdienst trok zich terug in kleine gereformeerde enclaves’, aldus Stoffels bij de presentatie van de *glossy Zondag*. Weliswaar kwamen ook bij de gereformeerden binnen de *Nederlandse Hervormde Kerk* (NHK) al sinds de jaren zeventig ‘eigentijdse’ methoden in gebruik, maar daarnaast werd eind jaren tachtig ten behoeve van die groepering gepoogd de HC met eigentijdse taal weer een plaats te geven. Verder berichtte het *Reformatisch Dagblad* (06/02-13) dat 550 exemplaren van de HC aan jongeren van de *Gereformeerde Gemeenten* werden uitgereikt om op de winterconferenties van de *Jeugdbond Gereformeerde Gemeenten* te worden gebruikt.

In *Zondag* vertellen meer en minder bekende Nederlanders hun levensverhaal aan de hand van de ‘52 zondagen’ van de HC. Het was een initiatief van Herman Selderhuis, directeur van *Ref0500*, die bij de presentatie vertelde dat de HC in Heidelberg ‘vergeten’ was, maar hij kreeg de toezegging dat daar in 2013 een grote tentoonstelling aan de HC zou worden gewijd. Het werden er meteen twee, die in mei 2013 in Heidelberg zijn

geopend: *Macht des Glaubens* in het Kurpfälzische Museum der Stadt Heidelberg en in de Staatliche Schlösser und Gärten Baden-Württemberg.

Hoe dat ‘slopen’ van de gereformeerde zeden en gewoonten is verlopen, vertelt de gereformeerde theoloog en emeritus hoogleraar Niek Schuman (1936) in *Mijn jaren van geloven*. De oorlog, de naoorlogse periode van wederopbouw en het verlies van Indië, de jaren zestig en zeventig met onder meer de vrouwenemancipatie vinden er een plek. Net als de ‘vrijmaking’, de Wereldraad van Kerken, de relatie Israël en jodendom, Latijns Amerika en de bevrijdingstheologie, nieuwe geloofsbewegingen als Taizé en Sjaloom, ‘de Achttien’, Sölle, Van Kilsdonk, Boerwinkel, Oosterhuis, en vele andere ‘weggenoten’. Anders dan veel anderen, die vaak met veel kabaal vertrokken, is hij in de *Gereformeerde kerken in Nederland* (GKN) gebleven. Dit blijkt ook uit de ondertitel: *voorgoed verleden, blijvend visioen*. Hierin schuilt ook het belang van de autobiografie. Ook restanten van de vaak bij gereformeerden voorkomende karaktertrek van ‘nederige hoogmoed’ lijken me te zijn gebleven.

Met meer afstand dan Schuman beschreef in 1992 Gerard Dekker de naoorlogse ontwikkelingen in de GKN. Uit zijn *De stille revolutie* bleek dat zonder al te veel kabaal de GKN radicale veranderingen had ondergaan. Enkele jaren later suggereerde hij dat het kerkgenootschap dat was ontstaan na de ‘vrijmaking’ in 1944, en zich ook de naam *Gereformeerde kerken in Nederland* had toegeëigend, en dat ter onderscheiding, de toevoeging *vrijgemaakt* kreeg, soortgelijke ontwikkelingen als de ‘synodalen’ stonden te wachten – de andere GKN kreeg het epitheton *synodaal*. Ruim twintig jaar later komt Dekker op die gedachte van toen terug. Die ‘suggestie’ van toen is tot vraag getransformeerd. Voor de beantwoording maakte hij vooral gebruik van de verslagen in de jaarlijks verschenen handboeken van het kerkgenootschap naast literatuur van historici. Daar is op zichzelf genomen niets verkeerd aan. Maar gegeven de onvermijdelijke kerkelijke gekleurdeheid van zowel de jaarboeken als veel studies over de vrijgemaakten door voornamelijk vrijgemaakte historici loopt de onderzoeker die met behulp van dergelijke bronnen werkt kans zaken te vertekenen of juist niet op te merken.

Na de inleiding vergelijkt Dekker in volgende hoofdstukken de situatie van de syn. GKN in de periode 1950-1990 met die van de vrijg. GKN in de jaren 1970-2010. De ontwikkeling in ledental kent een opvallende parallel met die van de syn. GKN, zij het met een vertraging van enige decennia: snelle groei, stabilisatie en doorgaande neergang. Hiervoor zijn zowel demografische (minder kinderen), als ‘kerkelijke’ (ontkerkelijking en scheuringen) oorzaken verantwoordelijk. Waar het ‘narcisme van de kleine verschillen’ de vrijgemaakten in hun opvatting stijfde de enig ware kerk te zijn, en ze zich maatschappelijk organiseerden in ‘eigen’ organisaties (Hak 2007), raakten kerk en de zuil, o.a. krant, politieke partij, en onderwijs allengs minder gesloten, werden de zegeningen van de verzorgingsstaat ingezien en geaccepteerd, zij het niet zonder meer. Inderdaad volgden de vrijgemaakten het pad van de synodalen, met een vertraging van enkele decennia.

Wat echter door Dekker niet wordt waargenomen, en als ik me goed herinner wordt hiervan wel gewag gemaakt in de jaarboeken, is dat de GKN vrijg. in tegenstelling tot de eerdere syn. GKN een sterke evangelikale vleugel kent (zie Hak 2007). Anders dan de evangelikale synodalen die indertijd vertrokken naar andere kerkgenootschappen en groepen zijn de evangelikale vrijgemaakten merendeels gebleven. Hadden ze een sterkere binding met 'hun' kerk door hun geschiedenis dan de synodalen? Dekker eindigt zijn boekje met de constatering dat vanuit de invalshoek van de *mondig-woording van mens en wereld* de GKN vrijg. net als andere kerken 'nooit bij de tijd zijn geweest' met als zichtbaar gevolg veel 'afhakers'. Dat kan niet anders betekenen, dat ontkerkelijking en vertrek naar andere groeperingen nog niet zijn gestuit.

Eredienst aan huis gaat over een categorie protestantse gelovigen die te vinden zijn in de uiterste hoek van de refo's, eerder: 'zwarte kousenkerken' of bevindelijke gereformeerden, waar dominees net als almanakken 'leugenzakken' konden zijn. Ik leerde hen kennen op een Oostzeevaarder die op zondag midden op zee voor anker lag; soms met wat geluk lagen we in een haven. Zondagsmorgens werd aan boord een preek gelezen of een bandje met een preek afgespeeld, en Smytegelt ('Het gekrookte riet') of Wulfert Floor ('Eenvoudige oefeningen') kwamen dan voorbij. 'Steil en diepafhankelijk' waren ze; van verzekeringen en vaccinatie moesten ze niets hebben, net als van kerken en predikanten dus.

Het eerste deel van het boek bevat interviews die De Vries met 'thuislezers', mensen die thuis, of alleen, of met hun gezin, of met een groepje een preek lezen van een oudvader. Ze konden het in de kerk of met de dominee om allerlei 'leerstellige' redenen niet (meer) vinden. Vervolgens blijkt dit hen een fuik te zijn geworden, waarin ze vaak vereenzaamd niet meer uit kwamen, en dus de stap naar de kerk terug niet meer maakten of konden maken. Sommigen hebben de weg naar de kerk wel weer gevonden, soms mee door hun kinderen. Weer anderen bezoeken én de kerk én maken deel uit van een 'gezelschap'.

In het laatste deel worden we deelgenoot van de rol die de al dan niet vermeend 'wijze en zeer godvruchtige oude vrouwtjes', ook in deze kringen, blijken te spelen. Verder treften we interviews met een drietal predikanten uit de refohoek aan. Een van hen, de hoogleraar Op 't Hof, polemiseert met de kerkhistoricus Van Lieburg, die stelt dat er sprake is van een *invented tradition* wat betreft de relatie tussen de *Nadere Reformatie* en het gereformeerd piëtisme. Op 't Hof voelt zich 'aangetast in zijn integriteit' (p. 204) door zijn collega hoogleraar. De oplossing lijkt me, is niet om zich in de wetenschappelijke of persoonlijke kuif gepikt te voelen, wel om de argumenten die van Lieburg aanvoert te weerleggen!

De wereld waarin dominees als valse profeten optreden is een voor velen onbekende. Het boek van De Vries geeft hierin een kijkje, mogelijk vormt het de aanzet tot een wetenschappelijke studie van de wonderlijke wereld van de refo's. Immers, ook de studie van de rafelrand (van het protestantisme) verschaft inzicht in de mainstream kerken.

Van Lieburgs boek *Jeugdwerk met een watermerk. De hervormd-gereformeerde jeugdbeweging 1910 – 2110* is een gedenkboek naar aanleiding van het honderdjarig bestaan

van die bond. Het handelt over de ontwikkeling van het gereformeerde jeugdwerk binnen de Nederlandse Hervormde Kerk (NHK). Dat was overigens voor veel gereformeerden buiten de NHK een raadsel: dat er gereformeerden binnen de NHK waren te vinden, dat kon toch niet? De titel verwijst naar de doop, en tegenwoordig kunnen jongeren een 'hip' polsbandje aanschaffen met de tekst 'Ik draag Gods watermerk', dat hen aan hun doop herinnert.

De beginjaren van de *Hervormd-gereformeerde jeugdbeweging* waren moeizaam. Langzamerhand groeiden het aantal afdelingen, maar in bepaalde landsdelen kwam de HGJB nooit van de grond. Ze voorzag in studiemateriaal, gaf cursussen, en later werden er ook ontmoetingen en vakantiecampen georganiseerd, zowel voor jongens als voor meisjes. Nu is de HGJB dienstbaar aan gemeenten om hen te steunen bij het jeugdwerk en doet ook cursussen voor jonggehuwden. Let wel, het jaar 2010 vormt niet het einde van de bond, maar is het jaar waarin de auteur zijn studie afsloot, de bond bloeit in liefde.

Door de opzet wil de schrijver dat het boek meer dan louter een gedenkboek is, het is ook 'een 'gewone' historische studie over een beweging binnen het Nederlandse protestantisme' (p. 27). Binnenkerkelijke ontwikkelingen, de HGJB was hervormd en tegelijkertijd gereformeerd, en maatschappelijke veranderingen worden door Lieburg in relatie gebracht met de lotgevallen van de bond. Tegelijkertijd kent het boek ook de beperkingen van een historische studie, er is geen al te scherpe vraagstelling die wordt beantwoord. Het telt nu 511 pagina's, dat had nog wel langer gekund, maar ook korter. Dan was het een ander boek geworden, beter?

De hier besproken boeken geven alle op hun manier een beeld van het bonte gereformeerde geheel. Ook van de ontwikkelingen die vaak in gang gezet werden door maatschappelijke veranderingen die de gereformeerden doormaakten. Inderdaad, voorgoed verleden tijd, en de vraag is, ook de wetenschappelijke vraag, wat er van het blijvend visioen nog is overgebleven.

Durk Hak
(Enschede)

Literatuur

Dekker, G. (1992), *De stille revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde kerken in Nederland tussen 1950 en 1990*, Kampen: Kok.

Hak, Durk (2007), De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, en het verval van het narcisme van de kleine verschillen, in: *Religie & Samenleving*, 2/3, 199-213.